

Åtgärdsprogram för bevarande av stor ögontröst

(Euphrasia rostkoviana ssp. rostkoviana)

RAPPORT 5589 • JUNI 2006

Åtgärdsprogram för bevarande av stor ögontröst

(Euphrasia rostkoviana ssp. rostkoviana)

Hotkategori: **STARKT HOTAD (EN)**

Åtgärdsprogrammet har upprättats av

Anders Bertilsson

Gäller tiden 2006-2009

NATURVÅRDSVERKET

Beställningar

Ordertel: 08-505 933 40

Orderfax: 08-505 933 99

E-post: natur@cm.se

Postadress: CM-Gruppen, Box 110 93, 161 11 Bromma

Internet: www.naturvardsverket.se/bokhandeln

Naturvårdsverket

Tel: 08-698 10 00, fax: 08-20 29 25

E-post: natur@naturvardsverket.se

Postadress: Naturvårdsverket, SE-106 48 Stockholm

Internet: www.naturvardsverket.se

Koordinerande myndighet:

Länsstyrelsen i Västra Götalands län

Tel: 031-60 50 00, fax: 031-60 58 97

E-post: lansstyrelsen@o.lst.se

Postadress: 403 40 Göteborg

Internet: www.o.lst.se

ISBN 91-620-5589-5.pdf

ISSN 0282-7298

© Naturvårdsverket 2006

Elektronisk publikation

Layout: Press Art

Omslag: Stor ögontröst, foto: Anders Hallengren

Förord

Åtgärdsprogrammet för bevarande av stor ögontröst (*Euphrasia rostkoviana* ssp. *rostkoviana*) har på Naturvårdsverkets uppdrag och genom Länsstyrelsen i Västra Götalands koordinering upprättats av Anders Bertilsson samt bearbetats av Naturvårdsverket. Det är vägledande för berörda aktörers samordnade insatser för artens bevarande under åren 2006 – 2009.

Naturvårdsverket har i flera sammanhang, bl.a. i *Aktionsplan för biologisk mångfald* (1995), framhållit vikten av att utarbeta och genomföra åtgärdsprogram för hotade arter och biotoper. Att ta fram och inleda åtgärdsprogram för behövande arter utgör även explicita delmål i de av riksdagen beslutade miljö kvalitetsmålen Levande sjöar och vattendrag, Hav i balans samt levande kust och skärgård, Myllrande våtmarker, Ett rikt odlingslandskap, Levande skogar, Storslagen fjällmiljö (prop. 2000/01:130 Svenska miljömål – delmål och åtgärdsstrategier), samt miljö kvalitetsmålet Ett rikt växt- och djurliv (prop. 2004/05:150 Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag). Åtgärdsprogrammen är också centrala inom miljöarbetet med att hejda förlusten av biologisk mångfald senast år 2010 – en målsättning som lades fast vid EU-toppmötet i Göteborg 2001 och världstoppmötet i Johannesburg 2002.

Åtgärdsprogrammen är vägledande och inte formellt bindande dokument som innehåller en kortfattad kunskapsöversikt samt presentation av åtgärder som behövs för att förbättra artens/biotopens bevarandestatus i Sverige. Åtgärderna samordnas mellan olika intressenter, varigenom kunskapen om och förståelsen för arten eller biotopen ökar. Förankringen av åtgärderna har skett genom samråd och en remissprocess där myndigheter, experter, kommuner och intresseorganisationer haft möjlighet att bidra till utformandet. I detta åtgärdsprogram har remissvar erhållits från Jordbruksverket, länsstyrelserna i Skåne och Blekinge, Bromölla, Falköpings, Kävlinge, Lunds, Sölvesborgs och Ystads kommuner, Naturhistoriska Riksmuseet, LRF i Skaraborg och Skåne, Svenska Botaniska Föreningen, Lunds Botaniska Förening och från Rickard Åkesson (Floraväktare). Naturvårdsverket tackar alla de som bidragit i processen.

Fastställandet av detta åtgärdsprogram är ett led i ambitionen att förbättra informationen om bevarandearbetet för stor ögontröst. Det är Naturvårdsverkets förhoppning att programmet skall stimulera till engagemang och konkreta åtgärder på regional och lokal nivå, så att arten kan återfå en gynnsam bevarandestatus i landet.

Stockholm i juni 2006

Björn Risinger
Direktör, Naturresursavdelningen

Fastställelse, giltighet och omprövning

Naturvårdsverket beslutade 2006-06-15 att fastställa åtgärdsprogrammet för bevarande av stor ögontröst (*Euphrasia rostkoviana* ssp. *rostkoviana*) enligt avdelningsprotokoll N81/06, 1§, att gälla under åren 2006–2009 varefter det omprövas. Om behov uppstår kan programmet revideras tidigare.

Innehåll

FÖRORD	3
FASTSTÄLLELSE, GILTIGHET OCH OMRÖVNING	4
SAMMANFATTNING	7
SUMMARY	8
BESKRIVNING, EKOLOGI OCH STATUS	9
ORSAKER TILL TILLBAKAGÅNG OCH HOT	11
VISIONER OCH MÅL	13
ERFARENHETER AV GENOMFÖRDA ÅTGÄRDER	14
Restaurering av kalkfuktängar	14
Inventering	14
Skyddade områden	15
SKÖTSELÅTGÄRDER PÅ LOKALER MED STOR ÖGONTRÖST	16
Ängsbruk	16
Betesdrift	17
Restaurering	18
Insådd av stor ögontröst	18
Information	19
Skydd av områden	19
BEHOV AV NY KUNSKAP	20
GENOMFÖRANDE: PRIORITERING AV ÅTGÄRDER OCH RESURSBEHOV	21
Den historiska markanvändningen	21
Slätter	21
Bete	21
Förstärkning med frösådd och insådd på utgångna lokaler	22
Skyddade områden	22
Information	23
Uppföljning	23
Prioriterade områden	23
REFERENSER	28
BILAGA 1 ÅTGÄRDSTABELL FÖR STOR ÖGONTRÖST	29
BILAGA 2 TABELL ÖVER LOKALER FÖR STOR ÖGONTRÖST	30

Sammanfattning

Detta åtgärdsprogrammet beskriver läget för den starkt hotade arten stor ögontröst (*Euphrasia rostkoviana* ssp. *rostkoviana*). Artens ekologi, status och hotbild beskrivs i programmet och en rad åtgärder föreslås för att bevara arten. Programmet gäller under perioden 2006–2009 varefter det omprövas och revideras. Programmet är av vägledande karaktär och är inte legalt bindande.

Stor ögontröst är genom tiderna rapporterad från 58 lokaler i Sverige, men år 2000 hittades bara 15 begränsade till Skåne (6) och Västergötland (9). Den hör till de starkt hotade arterna (EN) och är fridlyst. Arten hör hemma i jordbrukslandskapets hävdade kalkfuktängar och ibland kalkkärr. Den är en ettårig halvparasit, en rotparasit, och gynnas inte av bar jord. Den är senblommande och missgynnas av avbitning då fröproduktionen kan minska drastiskt.

För ögontröstens överlevnad krävs bra och välanpassad skötsel av lokalerna. Dessa skall vara ljusöppna och hävdas lämpligen med slåtter eller anpassad betesdrift som möjliggör fröproduktion. Att bättre anpassa skötseln så den stora ögontrösten gynnas på lokaler där den minskat är en viktig del av åtgärdsprogrammet.

Antalet plantor på en lokal bör i vissa fall ökas genom insådd av stor ögontröst, vilket även planeras för vissa lämpliga lokaler där stor ögontröst saknas i dag.

Viktigt är att informera markägare, kommuner och andra berörda aktörer om förekomsten av stor ögontröst samt att genomföra uppföljning av beståndens utveckling på de olika lokalerna. Även genomförandansvar, ersättning för skötsel samt kostnader för programmets genomförande tas upp.

Summary

Action plan for the conservation of *Euphrasia rostkoviana* ssp. *rostkoviana*.

This action plan describes the situation for *Euphrasia r. rostkoviana*. The ecology and status of the species is described as well as the known threats. The plan has an implementation period extending from 2006–2009. After that, the plan should be re-evaluated and revised. The plan is of an advisory nature and is not legally binding. The taxon is protected by law and red-listed as endangered (EN) in Sweden (Gärdenfors 2000, 2005). It has been recorded at 58 localities but in year 2000 only 15 localities were found.

Euphrasia r. rostkoviana inhabits managed calcareous moist meadows and occasionally calcareous fens in the agricultural landscape. It is an annual hemi-parasite on roots of other plants, it is highly sensitive to intense grazing but also to competition from other plants which benefit from too extensive management. It flowers late in season and suffers from being bitten off which reduces its seed production drastically.

The key to achieving favourable conservation status for *Euphrasia r. rostkoviana* is appropriate management of its habitat and localities. Key actions and key actors to achieve this are defined. *Euphrasia r. rostkoviana* habitat needs to be sun-exposed, and managed by hay-making or by carefully adjusted grazing that allows sufficient seed production. Local abundance can, and at appropriate places will be increased through plantation, also at suitable sites where *Euphrasia r. rostkoviana* is absent today.

Information to and dialogue with landowners, landusers, and municipalities regarding the occurrence of *Euphrasia r. rostkoviana*, appropriate management, and monitoring of its local abundances through repeated inventories, are also important actions.

The short-term goal of the action plan is that no later than yr 2008 at least 500 specimens of *Euphrasia r. rostkoviana* are found at each of the 15 localities known to harbour the taxon in 2003. The long-term goal is that no later than yr 2025 at least 60 localities with the species occur.

The cost for fully implementing this action plan is estimated at SEK 660 000 (c. EURO 70 000).

Beskrivning, ekologi och status

Stor ögontröst (*Euphrasia rostkoviana* ssp. *rostkoviana*) tillhör växtsläktet ögontröstar (*Euphrasia*) som består av ett antal ettåriga halvparasiter. Släktet räknas numera tillhöra familjen snyltrotsväxter (Orobanchaceae). Huvudarten till stor ögontröst (*Euphrasia rostkoviana*) har behandlats ingående i Thomas Karlssons doktorsavhandling (Karlsson 1982). Nedanstående åtgärdsprogram bygger till stor del på denna avhandling med vissa tillägg.

Artbeskrivning

Stor ögontröst är en ettårig halvparasit och kan bli upp till 3 dm hög. Den har motsatta, brett rundade klargröna blad som är tätt och mycket långt glandelhåriga. Blommorna är tvåläppiga, vita med mörklila längsstreck och med en gul fläck i svalget. De nedersta blommorna sitter högre än vid det sjätte bladdparet och blomningstiden infaller från mitten av juli till september. Frukten utgörs av en kapsel. Blommorna pollineras av blomflugor, humlor och bin. Ståndarna öppnar sig först en dag efter att märket i samma blomma är mottagligt för pollen. Därigenom undviks självpollination. Pollenkornen är ofta dåligt utvecklade och till följd därav kan frösättningen vara nedsatt. Mogna frön kan finnas cirka tre veckor efter pollineringen. De är anpassade till vila över vintern och gror i april året efter. Fröna behåller grobarheten i högst två år (Karlsson 1982, 1992).

Andra ögontröstar i släktet har inte de långa glandelhåren som finns hos stor ögontröst men de finns hos de närstående underarterna. Den skiljs från den i östra Sverige växande finnögontrösten genom att bladen är glesare tandade samt genom att ha större blommor och den skiljs från den i Sverige utdöda ängsögontrösten (*Euphrasia rostkoviana* ssp. *montana*) genom nedersta blommans placering och blomningstiden.

Utbredning och status

Stor ögontröst är känd från 58 lokaler i Sverige. Av dessa låg 28 i sydvästra, södra och östra Skåne, en i sydvästra Blekinge nära gränsen till Skåne, en i Bohuslän samt resterande på Falbygden i Västergötland. I Norden är stor ögontröst känd från Danmark där det funnits 7 lokaler. Den är ej känd från Norge. Den har uppträtt i Finland i hamnar vid Bottenviken införd med hö från kontinenten under andra världskriget. Huvudartens totalutbredning är i Mellaneuropa österut till Uralbergen utom i de mest atlantiska och kontinentala delarna. Stor ögontröst är sällsynt på de Brittiska öarna. I östra Europa i Baltikum, Finland och Ryssland ersätts stor ögontröst av finnögontröst (*Euphrasia rostkoviana* ssp. *fennica*), som även sällsynt finns i de östra delarna av Sverige.

Antalet lokaler har minskat kraftigt under andra hälften av 1900-talet. I

slutet av 1970-talet eftersöktes den i Skåne och i Västergötland av T. Karlsson och stor ögontröst återfanns då endast på 9 lokaler i Skåne och 4 i Västergötland (Karlsson 1982). Inventeringen av ängs- och hagmarker i Falköping och inventeringar för Västgötafloran gav några nya lokaler och 1990 fanns 14 lokaler i Västergötland och 10 i Skåne. När listor över hotade arter först publicerades var stor ögontröst med från början och t.ex. år 1990 är den klassad i kategorin ”sårbar” på grund av den stora minskningen, framför allt av biotopen hävdade kalkfuktängar. År 2000 fanns endast 6 lokaler i Skåne och 9 i Västergötland. I samband med revideringen av hotlistan 2000 har stor ögontröst klassats som ”starkt hotad” (EN) (Gärdenfors 2000).

I Danmark har den ej setts sedan 1963. Inga nya fynd har gjorts i det pågående projektet Atlas Flora Danica (Per Hartvig, pers. meddelande). I Finland var stor ögontröst endast tillfälligt förekommande ett tiotal år och är troligen utgången. På de Brittiska öarna förmodas den minska, främst på grund av att växtplatser försvinner till följd av ändrad markanvändning och andra åtgärder i jordbruket. Det kan antas att det är liknande förhållanden även i Mellaneuropa.

Biologi och ekologi

Stor ögontröst hör hemma i det hävdberoende jordbrukslandskapet och växer i kalkfuktängar men i Skåne även i kalkkärr. Kalkfuktängarna är numera mestadels hävdade med bete. Tidigare ingick de i både slätterängar och extensivt betade utmarker. Möjligen kan arten ha varit mindre beroende av hävd i blöta kärr i Skåne. Den har ett antal kalkgynnade följeväxter som t.ex. majviva, slätterblomma, honungsblomster, kärrknipprot, näbbstarr, hårstarr, källblekvide (sårbar; VU Gärdenfors 2005); och sumpgentiana (*Primula farinosa*, *Parnassia palustris*, *Herminium monorchis*, *Epipactis palustris*, *Carex lepidocarpa*, *C. capillaris*, *Salix hastata* ssp. *vegeta* och *Gentianella uliginosa*). Flera av dessa arter anses indikera höga naturvärden.

Morfologiska studier (Karlsson 1982) visar att det finns en variation inom stor ögontröst. T.ex. har insamlingar av arten från Västergötland i genomsnitt färre antal noder än motsvarande från Skåne. Detta kan möjligen förklaras av att vegetationsperioden på Falbygdens högplatå är betydligt kortare än i Skåne. Det finns också en skillnad i antalet noder i material från fuktängar i V och SÖ Skåne och från kalkkärr i Ö och SÖ Skåne.

Markhistorian på de lokaler där stor ögontröst förekommer eller har förekommit har inte närmare studerats. Den ekonomiska kartan från 1877 över Skaraborgs län visar att betesmarkerna i Stommen, Slöta och i Karleby, Leaby, legat i utmarker och har betats under mycket lång tid. Tyvärr saknas den färgade kartan över de flesta lokalerna nordväst om Falköping. Många skånska lokaler ser också ut att vara gamla utmarker, de har legat i hörn där socknar möts (Karlsson 1982). Några har säkert varit slättermarker som t.ex. vid Marka, Narven, där slätter bedrivits in på 1980-talet. Erfarenheterna från Skogastorp och Nolmarken det senaste decenniet visar att sen slätter är gynnsam för att öka antalet individer av stor ögontröst.

Orsaker till tillbakagång och hot

Stor ögontröst är ljuskrävande och konkurrenskänslig och förkvävs snabbt vid upphörande hävd eller vid gödning. Till skillnad från andra ettåriga arter gynnas den ej av nakna fläckar utan växer i en låg, ganska tät grässvål. Det beror på att den är rotparasit och en riklig tillgång på rötter är en förutsättning för att den skall trivas. En låg grässvål utan tjock förna krävs för att det skall finnas tillräckligt med ljus och att gröningsmiljön skall vara gynnsam. Den kan tåla en lätt beskuggning av glest lövverk. Upphörd hävd och till följd därav igenväxning med högrörter och buskar samt ansamling av förna är numera den viktigaste orsaken till artens tillbakagång. Tidigare har dikning av kalkkärr och fuktängar gynnat konkurrerande vegetation och förstört många lokaler; speciellt i Skåne, där stor ögontröst växt på blötare lokaler och inte varit så hävdberoende, har utdikning orsakat att högre gräs och örter gynnats och förkvävt arten. Tidigare förekom också både i Skåne och Västergötland att utdikade kalkfuktängar omvandlades till åkrar eller kulturbetesmarker. Dessutom blev flera tidigare betade kalkfuktängar under 1950- och 1960-talet igenplanterade till skog.

Stor ögontröst är också känslig för överbetning (Karlsson 1982). Genom avbitning och nertrampning försvinner en hel del blomställningar och fröproduktionen minskar drastiskt. Om populationen är svag och betet hårt under blomnings- och frösättningsperioden kan växten försvinna och detta konstaterades 1982 på ett par lokaler. Speciellt känsliga är typer med få noder på stjälkarna som inte har en tendens att grenat sig och på så sätt inte kan komma igen efter en avbetning.

Kalkfuktängens vegetation med den stora ögontröstens alla följeväxter är mycket känslig för igenväxning och många av dess karaktärsarter försvinner snabbt vid upphörande hävd. Den stora ögontrösten är därmed en god indikator på skötseln av området. Den är dock den allra känsligaste av alla kalkfuktängens växter eftersom den saknar förmåga till vegetativ överlevnad och saknar uthållig fröreserv. Den kan alltså inte komma igen om den försvunnit från en lokal under en period av vanhävd.

Den har också en mycket fragmenterad utbredning och saknar förmåga till långspridning av frön varför den ej kan återkomma med naturlig kolonisering. Tillsammans med andra ängsväxter spreds den kanske tidigare med människans hjälp genom den hantering med hö som förekom i det gamla bondesamhället. Hö köptes och såldes och transporterades på öppna häckar vilket gav upphov till en del spill. Hö transporterades också från ängslador under vinterhalvåret. En vanlig spridning av ängsväxters frön var troligen hösäcken. Innan traktorn slog igenom efter andra världskriget var hästar (och oxar) de vanliga dragarna i jordbruket. Under vintern vid arbeten i skogen och vid huggning av ved i ängar och hagar medfördes alltid en säck hö och vid rasterna fick dragarna ett fång hö och det blev naturligtvis en hel del spill. Hösäcken medfördes också alltid vid någorlunda långa transporter som t.ex. resor till kvarnen eller till slätkalas i grannsocknen. Vid hemresan fick man

säcken fylld och detta hö kanske var med nästa dag vid vedtransporter och spilldes ut långt från ursprungslokalen. Överallt där hästar användes vid transporter förekom hantering av hö och denna hantering var troligen en viktig spridningskälla. Jämför också förekomsterna av stor ögontröst i Finland ovan dit den tillsammans med många andra ängsväxter spreds med långtransport av hö till hästar.

Stor ögontröst är fridlyst och insamling av arten är numera inget större hot för dess överlevnad. Tidigare har många exemplar samlats men det har nog inte påverkat populationerna mer än ett måttligt betestryck. På lokaler med få individer kan dock samlandet vara förödande och påverka artens fortlevnad.

Visioner och mål

Livskraftiga och reproducerande populationer av stor ögontröst finns på minst 60 lokaler i Sverige. Överlevnaden är säkrad genom att lokalerna sköts på ett för arten gynnsamt sätt med slåtter och/eller bete med väl anpassat betestryck. Populationerna är stabila eller ökande. På vissa lokaler där stor ögontröst är mycket fåtalig eller har försvunnit har habitatrestaurering och insådd där så behövs gjorts med lokalt material.

Kortsiktigt mål

Senast år 2008 är bestånden av stor ögontröst på de år 2003 kända lokalerna (15 st) stabila eller ökande i populationsstorlek och det finns mer än 500 individer per lokal.

Långsiktiga mål

Senast år 2015 finns stor ögontröst på minst 30 lokaler i Skåne (15) och Västergötland (15), och senast år 2025 finns arten på minst 60 lokaler i landet. På varje lokal som sköts med enbart bete finns minst 500 individer – och på varje lokal med slåtter finns minst 2000 individer. Populationerna är stabila eller ökande i storlek.

Erfarenheter av genomförda åtgärder

Restaurering av kalkfuktängar

Länsstyrelserna i de berörda länen har genom miljöstöd med åtgärdsplan eller skötselavtal säkrat hävden på många kalkfuktängar och även medverkat till restaurering av flera. De flesta kalkfuktängarna betas men betestryck och betestider är i allmänhet inte anpassade till stor ögontröst och åtgärdsplanerna och skötselplanerna bör revideras. Ett par lokaler för stor ögontröst sköts med sen slåtter med lyckat resultat. I reservatet vid Skogastorp (Falköpings kommun) har den också ökat mycket kraftigt tack vare sen slåtter utan efterbete enligt nu gällande skötselplan. Slåttern har där pågått sedan 1992. Den finns också i många tusen exemplar på den angränsande fastigheten Skogastorps kvarn, där ett par områden, som på 1950-talet var åker, har omvandlats till kalkfuktäng. Dessa marker betades med får, nöt och häst fram till mitten av 1980-talet och har sedan sköts med sen slåtter. Tack vare denna skötsel av en intresserad markägare har inte endast stor ögontröst kommit i stora mängder utan även en hel del orkidéer som kärrknipprot, brudsporre och flugblomster (*Epipactis palustris*, *Gymnadenia conopsea* och *Ophrys insectifera*; samtliga Livkraftig (LC) enligt Gärdenfors (2005)).

På privat initiativ har stor ögontröst insatts på slagna kalkfuktängar i reservatet Nolmarken i Skövde kommun (K-A. Johansson muntl.) och stor ögontröst har nu en stabil förekomst där.

Inventering

Lokalerna för stor ögontröst inventerades i slutet av 1970-talet av T. Karlsson (Karlsson 1982) och har sedan mitten av 1990-talet regelbundet inventerats av floraväktare på initiativ av Artdatabanken och WWF. För de flesta lokaler som var kända år 1990 har man konstaterat en nedgång av antalet stor ögontröst och på flera lokaler har arten försvunnit. Inventeringarna har tyvärr i de flesta fall inte lett till några ändringar av skötsel och inriktning av hävden. Men de bör trots allt fortsätta om inte annat för att få en uppföljning av att insatta åtgärder är riktiga. Eftersom inventeringar av ängs- och hagmarker och för landskapsfloraprojekten gav en del nya lokaler bör man fortsätta att leta efter nya växtplatser. De flesta kalkfuktängar brukar oftast besökas av botanister enbart på försommar eller tidig högsommar när de är som vackrast och då kan den stora ögontrösten lätt bli förbigången.

Skyddade områden

Flera av lokalerna för stor ögontröst är idag naturreservat. Detta har dock inte inneburit ett automatiskt skydd för arten – den har försvunnit från något reservat – men det innebär att skötseln snabbt kan anpassas till att gynna arten och att dess överlevnad på lång sikt bör vara tryggad. I Skåne är följande lokaler naturreservat: Stångby mosse i Lunds kommun, Högestads mosse i Ystads kommun, Benestads backar i Tomelilla kommun och Dagstorps mosse i Kävlinge kommun. Någon kontroll av förekomsterna 2003 har inte gjorts men förhoppningsvis är läget oförändrat i de reservat där arten finns. I Västergötland finns stor ögontröst i naturreservaten Skogastorpskärrer i Falköpings kommun och Nolmarken i Skövde kommun. Den stora förekomsten av stor ögontröst i Skogastorp (år 2000 fanns 37000 ex., 2003 ej räknad men troligen samma storleksordning) saknar formellt skydd men sköts som ett delområde av reservatet.

Stor ögontröst finns också inom Natura 2000-områden avsatta enligt habitatdirektivet. Dessa lokaler får också ett långsiktigt skydd genom de åtgärderna Sverige gjort och bevarandepåttor för att bibehålla en gynnsam bevarandestatus håller på att utarbetas för de flesta av dessa områden. Stor ögontröst är oftast en kronjuvel inom sådana områden och en till den anpassad skötsel är oftast också bra för att upprätthålla en gynnsam bevarandestatus för de ingående habitaterna. I Skåne finns (eller fanns) den i följande Natura 2000-områden: SE0430140 Ljungatorpskärrer i Baldringe i Ystads kommun, SE0430302 Ullstorpskärrer i Tomelilla kommun, SE0430159 Stora Harrie mosse i Kävlinge kommun och SE0420267 Siesjöområdet i Bromölla kommun. I Blekinge finns stor ögontröst i SE0410153 Siesjö i Sölvesborgs kommun. I Västergötland finns (eller fanns) stor ögontröst i följande Natura 2000-områden: SE0540217 Leaby i Falköpings kommun, SE0540183 Mularp Kullagårdet i Falköpings kommun, SE0540287 Narven i Falköpings kommun och SE05400188 Högstena Bosgården i Falköpings kommun. Dessutom ingår samtliga naturreservat ovan i Natura 2000-områden.

Skötselåtgärder på lokaler med stor ögontröst

Kunskapen om vilka störnings- eller skötselregimer som funnits på de lokaler där stor ögontröst växer eller har vuxit är dålig. Markanvändningshistorien har inte studerats på dessa lokaler. En viktig åtgärd blir därför att utreda den historiska markanvändningen på befintliga lokaler så långt tillbaka som tidigt 1800-tal (till laga skifteskartan), för att få en vägledning i hur markerna tidigare har hävdats. Traditionellt sett har markerna i huvudsak brukats som ängar eller för bete, beroende på om de varit inägomark eller varit inhägnade på utmark, eller om de legat på utmark utan att vara särhägnade.

Ängsbruk

Lokaler som ligger på före detta inägomark och därmed brukats som ängar, eller lokaler som legat inhägnade som änggården på före detta utmark har hävdats med traditionellt ängsbruk. Vanligtvis inleddes slåttern i mitten av juli och pågick en bit in i augusti. Höet torkades på slag eller i hässjor. Efter slåtter har vanligen efterbete förekommit. Efterbete kan ske på olika sätt: 1) Omedelbart efter ängssköörden om ängen legat i ett änggärde dvs på före detta inägomark eller utmark, 2) Efter att åkrar skördats om ängen legat i ett före detta åkergärde. Det är åkrarna trädades, vanligtvis vartannat eller vart 3:e år, betades ängen omedelbart efter ängssköörden eller över hela säsongen. I det äldre bondesamhället skördades åkrarna betydligt senare än idag, och det var inte ovanligt med skörd i september. Denna hävdregim innebär i praktiken att det inte skett någon störning av gräsmarken mellan höskörd i juli och åkerskörd i september, en period på cirka 1 månad.

Vårt att notera är att betesbeläggningen på utmarker ofta blev lägre efter skörd av ängar och åkrar på inägomarker, eftersom betesdjuren då fick tillgång till inägomarkerna för efterbete.

Ur en bondedagbok skriven av Gustav Nilsson i Toarps socken står att läsa:

Mellan åren 1822 till 1858 började ängsbruket i genomsnitt den 15 juli varje år. Intervallet låg mellan den 10 och 24 juli beroende på årsmånen. Det senaste datum en äng slogs var den 4 augusti.

Detta står i kontrast till det faktum att sen slåtter, i det här fallet i slutet av augusti och början av september, visat sig vara mycket gynnsamt för stor ögontröst i Skogastorp och i Nolmarken. I Skogastorp har arten ökat från några hundra exemplar 1991 till omkring 30 000 på de 11 år som Naturvårdstjänst i Skaraborg svarat för skötseln. Slåttern har skett med en slåtterbalk och i början, när stubbarna av videbuskarna fortfarande var höga, med

ganska hög stubbhöjd. Den har, efterhand som stubbarna kommit bort, under åren sänkts. Efter några dagars torkning har höet räfsats ihop manuellt och körts bort för att brännas eller tippas. Samma förfarande som i Skogastorp har skett i Nolmarken där slåttorn utförts i regi av den lokala Naturvårdsgruppen. Markerna har inte efterbetats och det verkar inte ha behövts eftersom tillväxten efter så sen slåtter är ganska försumbar.

Andra av kalkfuktängens arter som har gynnats av den sena slåttorn är orkidéerna brudsporre och stor brudsporre (*Gymnadenia conopsea* var. *conopsea* och *G. conopsea* var. *densiflora*). Missgynnats har ängsgentianan och sumpgentianan (*Gentianella amarella* och *G. uliginosa*; ej rödlistade) som verkar ha försvunnit från Skogastorp. Dessa är mer gynnade av bete eller tidig slåtter eftersom de är tvååriga och bladrossetten kvävs i vegetationen. Missgynnats har också den hotade arten källblekvide (*Salix hastata* ssp. *vegeta*; sårbar VU) eftersom den röjts bort och inte har tillåtits komma tillbaka. Detta vore dock enkelt att åtgärda genom att lämna någon kvadratmeter här och där med en buske källblekvide vilket inte skulle vara till skada för ängen. Det krävs endast att någon som kan arten hägnar in ett bestånd med några stolpar innan slåtterkarlarna kommer.

Betesdrift

Lokaler som ligger på före detta inägomark och brukats som beteshagar, eller som legat på före detta utmark utan att ha varit särhågnade har hävdats med traditionell betesdrift. På dessa marker har betesperioden varit lång, det vill säga tidig betesstart och sen installning. Betesbeläggningen var förmodligen hög, åtminstone fram till slutet på juli eller början på augusti. På inägothagar och på före detta utmarker minskade ofta betesbeläggningen i samband med att djuren fick tillgång till bete på skördade ängar (i augusti) och skördade åkrar (i september). Bete har traditionellt skett med nötkreatur i fuktängar eftersom det är olämpligt att hålla får i fuktiga miljöer (risk för leverflundra; i Västergötland har i vissa socknar ”igelblomman” *Pinguicula vulgaris* i folktraditionen indikerat att betesmarken är olämplig för får). Det är viktigt att grässvålen på lokaler med bete inte blir söndertrampad och därför är det inte lämpligt att ha för tunga djur på dessa marker, i regel var det gamla bondesamhällets nötkreatur relativt små.

Betetrycket är svårt att anpassa så det passar stor ögontröst. Dels behöver den ha en ganska låg och tät grässvål att växa i, vilket betyder att markerna bör vara relativt välbetade, men samtidigt får betetrycket inte vara så högt att alla individer betas bort. Om det är möjligt kan detta lösas med ett varierat betetryck över säsongen, med minskat betetryck under augusti och september då blomning och frösättning sker för att sedan öka igen strax innan vegetationsperioden tar slut. Betesmarkerna kan troligen även behövas röjas från buskar och sly mer eller mindre regelbundet. Även årlig betesputs kan vara aktuell för att slå bort rator av exempelvis tuvtåtel, älggräs och andra högrörter. Vid betesputs bör detta ske innan högrörerna blommar och det avslagna materialet bör tas bort.

Det är med bete närmast omöjligt att komma upp till det antal stor ögontröst per kvadratmeter som det blir i slagen fuktäng men populationerna i betesmarkerna kan också vara av mycket stort värde för artens fortlevnad.

I Skåne på lokalerna Stångby mosse (trots att vassen inte minskar), Högestads mosse, Benestads backar och i Ullstorpskärrret hade man lyckats mycket väl med betestrycket mellan 1990 och 2000. Hur det såg ut där under 2003 är inte undersökt.

Restaurering

Ohävdade kalkfuktängar igenvuxna med buskar och med högrötsvegetation som älggräs går att restaurera genom tuvräfsning, röjning och återinsatt bete och/eller slätter. Störningsgynnade arter som majviva och vissa orkidéer kommer snabbt tillbaka. Man kan behöva slå älggräs med röjningssnöre innan det blommar under några år. Återväxten av älggräs efter slättern verkar innehålla mindre av de substanser som hämmar bete av nöt och kan därför hållas efter av betesdjuren. Videbuskar som kommer igen behöver också röjas manuellt liksom björksly. Detta sker lämpligen under sommaren. Grässvålen av gräs- och starrarter kan bli tät ganska snabbt med den ökade ljusstillgången och med bete av måttligt tunga djur. Mera besvärligt att få till en bra grässvål är det på fuktängar med tuvbildande tågarter och tuvtåtel vilka ratas av betesdjuren. Här är slätter, tuvräfsning eller betesputsning bra alternativ förutsatt att markerna bär maskinerna.

Det är också möjligt att återskapa en artrik kalkfuktäng på mark som tidigare dikats och plöjts. Många kalkfuktängar uppodlades för cirka hundra år sedan och efter andra världskriget blev dessa mossodlingar permanenta betesmarker och dikena började växa igen. Har markerna inte gödslats eller invaderats för mycket av tuvtåtel eller tuvbildande tågarter kan man börja slå dem och sköta dem som slätterängar. Det är mestadels möjligt att göra detta maskinellt med traktor och slätterbalk. Goda exempel på detta finns vid Skogastorps kvarn i Västergötland.

Generellt är det innan restaurering också viktigt att överväga om ändrad hydrologi (genom för ögontrösten olämplig dikning) försämrat miljöbetingelserna i området och behöver åtgärdas. Att restaurera kalkfuktängar ger snabbt ett mycket lyckat resultat och genom att många av kalkfuktängens mer iögonenfallande arter så fort återvänder med hjälp av fröreserver och långspridning kan intresset för att restaurera kalkfuktängar ytterligare stimuleras.

Insådd av stor ögontröst

De nuvarande lokalerna för stor ögontröst är mycket få, och en felaktig skötsel med t.ex. för hårt bete eller utebliven hävd under några år kan göra att arten försvinner. På grund av att arten inte har någon fröbank är försvinnandet irreversibelt. Det vore naturligtvis önskvärt att områden som tidigare haft

stor ögontröst återkoloniserades genom naturlig spridning, vilken eventuellt kan ske genom att frön har följt med på djurklövar och fågelfötter. Människan med sin tidigare hantering av hö har säkert även omedvetet medverkat till långspridningen. Att så in stor ögontröst på restaurerade fuktängar och på områden där man på lång sikt säkrat en ändamålsenlig skötsel, bör övervägas.

Beslut om insådd tas av berörd länsstyrelse eftersom den stora ögontrösten är fridlyst. Men en eventuell insådd bör inte ske förrän samråd skett med berörda aktörer, som exempelvis markägare, berörda länsstyrelser och Art-databanken. Insådd skall alltid dokumenteras så att åtgärderna och resultaten blir uppföljningsbara. Stänglar med mogna frön samlas in från en närbelägen lokal där stor ögontröst är någorlunda riklig och strös ut under hösten. Troligen kan man få ett bättre resultat om man tar frön från flera olika närbelägna lokaler, eftersom olika populationer antagligen varierar genetiskt och denna variation kan komma till uttryck beroende på de platsgivna förutsättningarna (tex. skillnader i blomningstid, förmåga till förgrening etc.). Eftersom områden med stor ögontröst oftast har en ganska mosaikartad vegetation med blöta, fuktiga och torrare delar bör man vara uppmärksam på var man oftast finner arten och lära sig dess speciella krav. Den föredrar alltid fuktiga partier i övergången mellan blöta och torrare områden. Sådana har ofta en vegetation som också attraherar betesdjuren och brukar vara välsnaggade och där bör man så ut fröna.

Information

För att undvika negativa åtgärder som dikning, dammgravning m.m. behöver markägare och brukare informeras om de befintliga lokalernas värden och miljökraven för stor ögontröst. Dessutom bör de brukare som inte har jordbrukets miljöersättning informeras om möjligheterna att få detta och en anpassad åtgärdsplan. Informationen kan ges i en broschyr men det är bättre att varje brukare och markägare får ett personligt besök av någon länsstyrelsetjänsteman.

Skydd av områden

De flesta lokalerna i Skåne och Blekinge är långsiktigt skyddade som naturreservat eller Natura-2000-områden. I Västergötland saknar de flesta formellt skydd men man bör undersöka om man med långsiktiga miljöersättnings- eller naturvårds- och skötselavtal kan säkra hävden av lokalerna utan att bilda reservat.

Behov av ny kunskap

Artens habitatkrav är väl kända och artens reproduktionssätt är också känt. Kunskapen om vilka störnings- eller skötselregimer som funnits på de lokaler där stor ögontröst växer eller har vuxit är däremot bristfällig. En första åtgärd blir därför att på samtliga lokaler utreda den historiska markanvändningen åtminstone så långt tillbaka som tidigt 1800-tal.

Sen slåtter där man låter höet torka på plats verkar ha en positiv effekt enligt erfarenheterna från Skogastorp och Nolmarken. Men de långsiktiga effekterna av sen slåtter såväl på stor ögontröst som på den övriga floran och faunan behöver utredas närmare. Det finns även lite kunskaper om hur man på bästa sätt kan bedriva bete med nötkreatur för att få en gynnsam utveckling för stor ögontröst. Markägare/brukare tillsammans med länsstyrelserepresentant eller en florumvaktare behöver årligen dokumentera utfallet av betet. Man bör räkna antalet stor ögontröst vid en bestämd tidpunkt varje år och dokumentera när djuren släppts på, minskat i antal, och tagits därifrån samt hur många djur det varit m.m. Det görs lämpligen inom ramen för övervakning och uppföljning (se Uppföljning). Med hjälp av sådan dokumentation kan kunskapen om det optimala betetrycket samt anpassningen av betestider och antalet djur säkerställas så det gynnar stor ögontröst. Floraövervakning av arten saknades på de skånska lokalerna 2001-2003 så utvecklingen där är inte känd. I Västergötland har bestånden årligen räknats men tendensen där är negativ utom för lokalen på Smedby Stommen i Slöta där den haft en positiv tendens efter röjning av enbuskar år 1999 och där betetrycket troligen är mycket väl anpassat till arten. Kunskapen om hur man skött markerna på Stommen bör dokumenteras.

Genomförande: Prioritering av åtgärder och resursbehov

Under denna åtgärdsprogramperiod (t.o.m. 2009) prioriteras skötsel som starkt gynnar stor ögontröst för att bryta den negativa populationstrenden som noterats på många lokaler. För att snabbt öka antalet individer av stor ögontröst på befintliga lokaler behöver skötseln anpassas för att gynna arten. Vilka åtgärder som behövs i de 22 prioriterade områdena framgår i detalj under avsnittet om Prioriterade områden. I 4 av dessa 22 områden föreslås att sen slåtter genomförs. Denna skötselmetod bör endast genomföras under innevarande programperiod för att sedan utvärderas. Samtidigt bör den historiska markanvändningen av de prioriterade områdena kartläggas. Då åtgärdsprogrammet omprövas bör resultatet av såväl den historiska markanvändningen som den sena slåttern ligga till grund för ett reviderat program. Målsättningen är att stärka den stora ögontröstens populationer lokalt med skötselmetoder som gynnar och tar hänsyn till andra rödlistade arter, framför allt växtarter.

Den historiska markanvändningen

Den historiska markanvändningen och andra förhållanden skall snarast dokumenteras på de gårdar som har eller förväntas få populationer av stor ögontröst. Dokumentationen bör genomföras av personer med kompetens inom kulturgeografi och agrarhistoria. Bondedagböcker från berörda gårdar eller socknar bör tas som hjälp vid beskrivning av hur och när markerna brukades.

Slåtter

Sen slåtter verkar vara mycket gynnsam för artens utveckling och skall bibehållas på de lokaler där den nu genomförs, samt på två nya lokaler. Slåttern på dessa fyra lokaler bör ske i slutet av augusti eller början av september och höet skall torka på plats ett par dagar innan det förs bort. Inget efterbete är nödvändigt vid så sen slåtter. På övriga lokaler som ska skötas med slåtter föreslås att denna sker i mitten av juli, att höet torkas på plats ett par dagar innan det förs bort, samt att marken efterbetas, om möjligt med ett lågt betestryck när stor ögontröst blommar och sätter frö och sedan med ett ökat betestryck.

Bete

Betetrycket kan vara svårt att anpassa så det passar stor ögontröst. Markerna behöver vara välbetade med en ganska låg och tät grässvål samtidigt som

betestrycket inte får vara så högt att alla individer betas bort eller att grässvålen inte trampas sönder. Det optimala är att i de fall det finns möjlighet ha ett varierat betestryck över säsongen, med minskat betestryck under augusti och september då blomning och frösättning sker för att sedan öka igen strax innan vegetationsperioden tar slut. Betesmarkerna kan troligen även behövas röjas från buskar och sly mer eller mindre regelbundet. Även årlig betesputs kan vara aktuell för att slå bort rator av exempelvis tuvtåtel, älggräs och andra högrörter. Vid betesputs bör detta ske innan högrörterna blommar och det avslagna materialet bör tas bort. Ersättningen till brukarna regleras lämpligen med jordbrukets miljöersättningar och med en åtgärdsplan anpassad till skötseln av stor ögontröst.

Förstärkning med frösådd och insådd på utgångna lokaler

På lokaler där det 2003 var mycket få exemplar av stor ögontröst (mindre än 100) bör man efter förbättrad skötsel senast år 2007 någon gång i september ta några stänglar och strö ut frö på lämpliga ställen inom lokalen och på så sätt förstärka den för lokalen anpassade populationen. Lyckas inte detta får man så in med frö från någon närbelägen lokal. Detta kräver dock alltid tillstånd från resp. länsstyrelse. All sådd ska dokumenteras och vara förankrat med såväl brukaren som berörd länsstyrelse samt övriga berörda aktörer.

När man väl säkrat överlevnaden av stor ögontröst på de lokaler där den finns idag bör man överväga att återintroducera den på utgångna lokaler, där hävden återupptagits eller anpassats till att långsiktigt gynna arten. Förslag till områden som ev. kan lämna sig till insådd av stor ögontröst lämnas nedan. Eventuell insådd på ytterligare lokaler (t.ex. inom Dala-området i Falköpings kommun) kan genomföras efter en revision av detta åtgärdsprogram, när man fått mera erfarenheter av den optimala skötseln av kalkfuktängar med stor ögontröst.

Skyddade områden

I områden där storögontröst finns eller planeras (åter-)införas ska bestämmelser och skötselplaner för naturreservat och bevarandeplaner för Natura 2000 områden särskilt beakta stor ögontröst och skötselplaner anpassas och revideras där så behövs (bilaga 1). Ytterligare reservat behöver troligen inte skapas utan skötseln bör gå att säkra på lång sikt med anpassade åtgärdsplaner, samt naturvårds- och skötselavtal med berörda markägare. Möjligen bör de slagna kalkfuktängarna i Skogastorp Falköpings kommun, som nu saknar formellt skydd, även ingå i det angränsande reservatet.

Information

Alla berörda markägare och brukare bör besökas av representant för länsstyrelsen i respektive län (se bilaga 1). Information skall ges om existerande värden och hur de bäst bevaras samt vilka åtgärder som behöver vidtas för att trygga förekomsterna av stor ögontröst.

Länsstyrelserna skall informera naturvårdsansvariga i samtliga berörda kommuner om lokaler för stor ögontröst. Detta för att hänsyn skall tas i det kommunala planeringsarbetet och för att i vissa fall möjliggöra och samordna skötselinsatser av kommunen eller andra organisationer.

Uppföljning

Dokumentering, uppföljning och resultatredovisning av åtgärderna behöver göras varje år. Ansvariga är länsstyrelserna. Räkning av stor ögontröst bör göras på samma lokal ungefär vid samma tid varje år. Även påverkan på andra hävdgynnade arter, rödlistade arter och Natura-2000-arter, bör på lämpligt sätt dokumenteras och följas upp. Det är av vikt att brukaren kan vara med och lära sig känna igen stor ögontröst för att om möjligt ägna den lite extra intresse. Länsstyrelsen bör med brukaren diskutera utökad slätterareal, tid för betesputsning, varierat bete och andra åtgärder som kan gynna arten.

Dokumentationen kan gälla tidpunkter för slätter, antal dagar av hötorkning, tidpunkter för bete och antal djur, betesputsning, väderförhållanden m.m. Det mesta av dokumentationen kan göras vid den årliga räkningen. Det är också då lämpligt att dokumentera och följa upp ev. insådd och omständigheterna kring denna. Effekter på övriga växter bör också följas upp, lämpligen med en frekvensanalys. Brukaren dokumenterar lämpligen slätteraktiviteterna och betets avslutning.

Uppföljningen sammanställs i en årsrapport. Dessa skall sedan ligga till grund för en revidering av åtgärdsprogrammet.

Prioriterade områden

För samtliga berörda områden gäller att kartlägga den historiska markanvändningen, informera markägaren/brukaren, revidera och anpassa skötselplaner för reservat, bevarandeplaner för Natura 2000-områden och åtgärdsplaner enligt jordbrukets miljöersättningar till skötseln av stor ögontröst (bilaga 1, 2). I första hand prioriteras områden där arten fanns 2003, i andra hand områden där den gått ut men där förutsättningar finns för en lyckad återintroducering.

Ystads kommun

Baldringe, Ljungatorpskärret. Stor ögontröst sågs senast 1992 med 67 ex. Länsstyrelsen i Skåne län bör i bevarandeplanen för området anpassa hävden

till arten. Stor ögontröst kan återintroduceras med frö från den närbelägna Högstads mosse och detta kan ske när skötseln kommit igång.

Högstad, Högstads mosse. År 2000 fanns 2400 ex. av stor ögontröst. Området är naturreservat och betas. Skötseln av kalkfuktängarna behöver diskuteras ytterligare med brukaren, betestrycket dokumenteras och slätter införs.

Stora Köpinge, Fårarp. 2000 fanns 490 exemplar på tre dellokaler med fuktängsvegetation. Området betades då och utvecklingen under 1990-talet var ganska stabil även om betestrycket var svagt, men den hade minskat från 1978. År 2004 hyste lokalen 700-800 exemplar med år 2005 hittades endast 2 st. Lokalen behöver snarast en åtgärdsplan med skötseln anpassad till arten.

Tomelilla kommun

Benestad, Benestads backar. I naturreservatet fanns 2200 ex. år 2000. Framför allt är det i remsorna av kalkfuktäng utefter ränilarna i backen arten finns. Betet och skötseln verkar gynna både stor ögontröst och fältnocken och läget verkar vara stabilt. En årlig uppföljning är önskvärd.

Ullstorp, Ullstorpskärr. År 2000 fanns mer än 5000 ex. Området är Natura 2000-område. Utvecklingen under 1990-talet var stabil och lokalen är stor och mosaikartad med många ytor av lämpliga habitat för arten. Hur många som fanns år 2003 är inte känt men betestrycket av nötkreatur föreföll att vara väldigt högt. År 2005 betades området av ca 10 hästar. Uppföljning av populationsstorleken behöver göras år 2006 för att fortsätta anpassa betestrycket.

Lunds kommun

Stångby, Stångby mosse. År 2000 fanns 2000 exemplar av stor ögontröst och den hade ökat sedan mitten av 1990-talet. Betestrycket verkar då ha varit lämpligt. Enligt bevarandeplanen kommer skötseln att övergå från bete till slätter.

Kävlinge kommun

Dagstorp, Dagstorps mosse. Området är naturreservat men stor ögontröst är utgången, senast sedd 1994 med 5 ex. Troligen försvann den på grund av olyckliga omständigheter. Området där den växte inhägnades 1992 på grund av det då hårda betestrycket, men det blev sedan aldrig slaget. När inhägnaden togs bort efter tre år var arten försvunnen. Skötselplanen för reservatet bör ändras så att en del inhägnas och blir slätteräng. Stor ögontröst kan sedan sås in med material från t.ex. närbelägna Stångby mosse.

Stora Harrie, Stora Harrie mosse. I det nya naturreservatet ingår lokalen Rinnebäckens kärr enligt T. Karlssons förteckning där stor ögontröst funnits fram till 1970 (då 112 ex.). Därefter betades lokalen mycket hårt och arten försvann på några få år. Med en skötselplan anpassad till den borde den om några år kunna återintroduceras med material från Stångby mosse.

Kristianstads kommun

Lyngsjö, Lyngsjön. Fem äldre lokaler för stor ögontröst är kända från kommunen men det är många år sedan den sågs. Vid Lyngsjön, där det i Natura 2000-området finns kalkfuktängar, har arten en gång samlats. Den har 2004/05 återintroducerats med stänglar från Högestads mosse på tre ytor med varierande skötsel. Sen slätter ska börja utföras på en av ytorna 2006 och populationsutvecklingen och skötseln följas upp respektive ytterligare anpassas. Normal slätter bör genomföras på en av ytorna för att kunna jämföra effekterna av de olika tidpunkterna för slätterna på såväl stor ögontröst som på övrig flora (såväl hävdgynnad flora som högrörter).

Bromölla kommun

Ivetofta, Siesjöområdet. År 2000 fanns 100 exemplar av stor ögontröst i en stor betesmark och 300 ex. fanns 2003 varför utvecklingen är positiv eller åtminstone stabil varför betetrycket troligen är lämpligt. I en eventuell bevarandeplan för Natura 2000-området bör skötseln anpassas för att ytterligare öka antalet.

Sölvesborgs kommun

Sölvesborg, Siesjö. Stor ögontröst upptäcktes som ny för Blekinge här år 1994. Området är en slätteräng med många kalkfuktängsarter som sköts av Naturskyddsföreningen i Sölvesborg. På grund av dominans av högrörter har arten fört en tynande tillvaro men blommade upp år 2003 med 40 ex. Kanske berodde detta på att nötkreatur från omgivande betesmark rivit ner inhägnaden i juni och betat några veckor innan stängslet återställdes. Slätter samt extra bekämpning av högrörter under försommaren skulle nog ytterligare förstärka förekomsten. Området är Natura 2000-område och bevarandeplanen bör anpassas till arten.

Falköpings kommun

Vistorp, Vistorp. I den betade fuktängen fanns år 2003 endast 55 ex. stor ögontröst. Den har stadigt minskat sedan 1998 då ett dike togs upp nära lokalen och betetrycket har sedan varit för lågt. Lokalens åtgärdsplan behöver följas upp och optimeras avseende anpassat bete, betesputsning, ev. dämning av diket m.m. i samarbete med brukaren.

Slöta, Smedby Stommen. En kalkfuktäng i en större betesmark har sedan länge hyst stor ögontröst men antalet minskade under slutet av 1990-talet för att sedan öka ordentligt efter röjning av enbuskar 1999. Området betas med ungdjur och sinkor. I en åtgärdsplan bör man överväga ytterligare åtgärder som betesputsning, bekämpning av högrörter mm.

Slöta, Trägården. Stor ögontröst upptäcktes på en betesmark med en kalkfuktäng år 1990. År 1996 fanns endast 1 ex. kvar och sedan är den försvunnen. Området betas fortfarande och när man i samarbete med brukaren gjort en åtgärdsplan anpassad till arten kan man så in stor ögontröst igen med material från de närbelägna lokalerna Smedby Stommen eller Leaby.

Karleby, Leaby. Kalkfuktängarna i dalen nedan Leaby hade stora mängder stor ögontröst fram till mitten av 1990-talet. Sedan har förekomsterna minskat. År 2003 fanns endast 220 ex. (1989 fanns 3000) och i en bevarandeplan för Natura 2000-området bör man anpassa skötseln inom den fälla där den finns så att arten gynnas. Om så behövs bör brukaren också få ersättning för betesputsning och bekämpning av högrörter.

Marka, Narven. Stor ögontröst fanns år 1990 i en slagen kalkfuktäng på gården Narven. Slåttern har sedan upphört och kalkfuktängen växer igen. 1995 var arten borta men andra av kalkfuktängens växter fanns kvar. Området är ett Natura 2000-område och i bevarandeplanen behöver slåttern återupptas (ev. med bekämpning av högrörter i juni). Efter något års hävd kan stor ögontröst återintroduceras, förslagsvis med material från Skogastorp.

Södra Kyrketorp, Abrahamsgården. År 1987 upptäcktes stor ögontröst vid inventering för Västergötlands Flora. Förekomsten har minskat kontinuerligt och sedan 1998 finns den endast på en enda tuva i en svagt hävdad, igenväxande kalkfuktäng. År 2003 fanns två ex. En åtgärdsplan för miljösättningar bör snarast upprättas med brukaren och arbetena behöver inledas med en röjning av enbuskar och sly, bekämpning av högrörter och ett anpassat skötsel. När hävden blivit god och området restaurerats kan man behöva förstärka förekomsten med insådd från t.ex. Skogastorp.

Högstena, Högstena Bosgården. Sedan år 1990, då stor ögontröst har följts på en betesmark med kalkfuktängar, har utvecklingen varit stabil med ett par tusen exemplar. År 2003 hade den plötsligt minskat till 365 ex. och förmodligen beror detta på överbete. Brukaren bör informeras om detta och bevarandeplanen för Natura 2000-området ses över för att återgå till den gamla betesregimen och eventuellt förstärka förekomsten av arten med andra åtgärder.

Högstena, Skogastorp. I reservatet för stor ögontröst en tynande tillvaro, kanske därför att den lilla ytan den växer på slås endast vart tredje år. Årlig sen slätter bör införas. På de angränsande kalkfuktängarna där sen årlig slätter förekommit sedan 1991 har den ökat 100-falt från 300 till 30 000 exemplar.

Mularp, Kullagärdet. De små men artrika kalkfuktängarna i betesmarken på Kullagärdet har haft en stabil förekomst av stor ögontröst fram till 1996 men sedan har den minskat och år 2003 fanns endast 38 ex. Troligen beror minskningen på att nu betas det med får och det är olämpligt då djuren välsnagar vegetationen fläckvis men låter högre örter och tuvtåtel växa sig stora. Bevarandeplanen för Natura 2000-området behöver ses över för att återgå till bete av nötkreatur eller skapa en slätteräng.

Tidaholms kommun

Dimbo, Dambo. År 1987 upptäcktes 425 exemplar av stor ögontröst på en liten kalkfuktäng i en glänta i en granplanterad före detta betesmark vid

Dammbö. På den fuktiga marken hade granplantorna inte överlevt av någon anledning men kalkfuktängens växter hade klarat sig förvånansvärt bra men antalet stor ögontröst minskade kontinuerligt och år 2003 fanns endast 15 exemplar. Naturskyddsföreningen i Tidaholm har gjort en överenskommelse med markägaren och 2003-04 skött den lilla ängsresten med sen slåtter. Åtgärdsplanens resultat behöver följas upp med markägare och brukare och hävden tryggas på längre sikt.

Skövde kommun

Sjogerstad, Nolmarken. I naturreservatet Nolmarken har stor ögontröst insåts. Området sköts med sen slåtter och hävden har gynnat arten som nu finns i tusentals exemplar. Den nuvarande hävden skall fortsätta men det krävs en ordentlig dokumentation av insådden och andra vidtagna åtgärder.

Referenser

- Andersson, L. 1995: *Ängs- och hagmarker i Falköpings kommun*. Meddelande från Länsstyrelsen i Skaraborgs län. Mariestad
- Bertilsson, A. m.fl. 2002: *Västergötlands Flora*. Lund.
- Gärdenfors, U. (red.) 2000: *Rödlistade arter i Sverige*. ArtDatabanken, Sveriges Lantbruksuniversitet, Uppsala.
- Gärdenfors, U. (red.) 2005: *Rödlistade arter i Sverige 2005*. ArtDatabanken, Sveriges Lantbruksuniversitet, Uppsala.
- Karlsson, T. 1982: *Euphrasia rostkoviana* i Sverige. *Växtekologiska studier Vol. 15*. Svenska Växtgeografiska Sällskapet. Uppsala.
- Karlsson, T. 1992: *Euphrasia rostkoviana ssp. rostkoviana*, stor ögontröst. I *Rödlistade kärlväxter i Sverige*, Artfakta (red. M. Aronsson). 1999. ArtDatabanken, Sveriges Lantbruksuniversitet, Uppsala.
- Naturvårdsverket 1995: *Aktionsplan för biologisk mångfald*. Naturvårdsverket rapport 4463.
- Rumsey, F.J. 2002: *Euphrasia rostkoviana ssp. rostkoviana*. I *New Atlas of the British & Irish Flora* edited by C.D. Preston, D.A. Pearman and T.D. Dines. Oxford University Press. Oxford.
- Åkesson, R. 2000: Stor ögontröst i Skåne 1990 – 2000. I *Medlemsblad 2000:4 Lunds Botaniska Förening*. Lund.

Bilaga 1: Åtgärdstabell för stor ögontröst

Åtgärd	Län	Lokal	Finansier	Aktör	Kostnad (kr)	Planerat genomförande	Prio
Information till 1. markägare, brukare 2. berörda kommuner	K, M, O	Samtliga	1. SJV via KULM2. 2. Länsstyrelserna inom egen budget	Länsstyrelsen i K, M, O län	300 000	Senast 2006	1
Översyn, och där så behövs förändring, av gällande skötselplaner och bevarande- planer för reservat och Natura 2000-områden	K, M, O	Berörda via skötselmedel	Länsstyrelserna inom egen budget samt NV	K, M, O	300 000	2006-2007	1
Historisk markanvändnings- analys samt dokumentation och sammanställning av tidigare skötsel på kända lokaler	K, M, O	Samtliga	NV via ÅGP-medel	K, M, O	300 000	2006	1
Årlig inventering, dokumen- tation och uppföljning av aktuell hävdform och hävd- status på kända lokaler	K, M, O	Samtliga	NV via ÅGP-medel	K, M, O	300 000	2006-2008	1
Förstärkning med frösådd på vissa lokaler och insådd på utgångna lokaler	M, O	Utvalda	NV via ÅGP-medel	K, M, O	30 000	2006-2008	2
Sammanställning av årsrapport	K, M, O	Samtliga	NV via ÅGP-medel	Länsstyrelsen O	30 000	2006-2008	1
Totalkostnad inom åtgärdsprogram- (ÅGP-) budget:					660 000		

Åtgärdsprogram för bevarande av stor ögontröst

(Euphrasia rostkoviana ssp. rostkoviana)

RAPPORT 5589

NATURVÅRDSVERKET
ISBN: 91-620-5589-5
ISSN: 0282-7298

Stor ögontröst hör hemma i jordbrukslandskapets hävdade kalkfuktängar och ibland i kalkkärr. Den förekommer bara i ett begränsat antal lokaler i landets södra delar. Arten tillhör de starkt hotade arterna och är fridlyst.

Ögontrösten är i behov av specifika åtgärder för sin överlevnad, den kräver bland annat ljusöppna miljöer. Programmet föreslår att lokaler med arten hävdas med slätter och anpassat betetryck som möjliggör fröproduktion. Programmet föreslår även att en markhistorikanalys görs på de lokaler där stor ögontröst förekommer för att ge en indikation om hur markerna tidigare har hävdats.

Detta åtgärdsprogram vänder sig främst till de naturvårdande enheterna på länsstyrelserna i berörda län. Men det är även viktigt att programmet används i syfte att informera markägare, kommuner och andra berörda aktörer om förekomsten av stor ögontröst i syfte att förbättra bevarandestatusen för stor ögontröst i landet.